

Ziman û Zar

salî sêyem_ jmare (8) (puşperî_2723) (hawînî_2023)

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz:

Dr. Teha Resûl

Sernivîser:

Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî:

tofîq wehbî beg

Rawêjkara kargêrî:

Evîn ehmed

Rawêjkarî Yasayî:

Salim Selman Kûbeçî

Serrastker: kûkman m.şilanî - mesod lawe

dîzayn: umêd mihemed

çap: 2023

tîraj: 500 dane

nirx: 5000 dînar

çap: çapxaney taran

Ziman û Zar

salî sêyem_ jmare (8) (puşperî_2723) (hawînî_2023)

Govarekî zimannasî ya werzî ye

damezrawey kerîmî eleke
derî dekat

ji bo peywendî bi kovara ziman u zarî:

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

**A study on the Kurdish Linguistic Presence
and its Phonetic Adaptation in «Comparative
Dictionaries of All Languages and Dialects»**

■ Firat Sözeri – Hejarê Şamil

In this study, we investigated the phonetic adaptation of the Cyrillic alphabet, used in the transcription of Kurdish words in «Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects,» prepared by the guidance of Catherine II and edited by Simon Pallas. We also discussed the general structure of the dictionary, its preparation process, word choices and the alphabet used in transliteration of Kurdish words.

The studies about the history of Kurdish Lexicography mark Ehmedê Xanî's dictionary *Nûbihara Biçukan* which is written in 1683 as the starting point (Xanî, 2008). The first Kurdish dictionary that is written in Western Languages is seen as Garzoni's *Grammatica e Vocabolario Della Lingua Kurda* that is published in 1787. «Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects», which is published the same year as Garzoni's book and which involves a Russian-Kurdish section, is not mentioned in many works that are investigating the dictionary making in Kurdish.

«Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects» of which Kurdish part has not been studied yet, is not targeted in the history of Kurdish dictionary studies possibly for two main reasons. The first of these reasons is that due to the smallness of its volume, and as it will be mentioned below, because it has many mistakes in the Kurdish section. The second reason is; since the dictionary contains 200 different languages and sections, the Kurdish section is largely unknown, and it escapes the attention of the researchers.

When the literature about the subject is investigated, the limited number of works that mention the dictionary are as follows. Kurdoyev, at the foreword of Kurdish-Russian dictionary that is published in 1960, writes, «After Garzoni's book, there is no important publication apart from some works of travellers and the limited space that Kurdish occupies in comparative dictionaries ... For example, at the comparative dictionary published in Petersburg, Kurdish is represented with 279 words.» (Kurdoyev, 1960:6)

for the comparative dictionary that is called Pallas Dictionary or Catherine Dictionary. Nikitin, in his book *Kurds*, mentions the dictionary with one sentence only; «At the order of Catherine II, prepared by the academic Pallas in 1787, the comparative dictionary of all languages is the first scientific publication with 276 Kurdish words.» (Nikitin, 1964: 400). Both during the Soviet Union and today's Russia, one of the most important Kurdologists, Z.A. Yusupova, does not mention this dictionary in her article on the history of Kurdish Dictionary making (Yusupova, 2015). Since it is not possible that Yusupova does not know about the dictionary, it is likely that she does not find it voluminous enough.

«Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects», despite its shortcomings and flaws, is worthy of investigation because of two reasons. First, it is the first dictionary to be prepared in Slavic Languages Second, Cyrillic alphabet is used in the transcription of Kurdish for the first time in this work.

I. Preparation of the Dictionary

Seeing herself as the philosopher monarch and having personal contact with the prominent philosophers of her day, Catherine II is also interested in philology. Influenced by the thoughts of M.V. Lomonosov and Leibniz, the Empress believed that all languages have a common origin, and in order to prove her idea, she ordered the preparation of a dictionary of world languages in which she was also personally involved in the development process (Walicki, 2009: 1928-; Şahin, 2015: 76). Published as two volumes in 1787 and 1789, the dictionary is a product of around 20 years of work in which many scholars (L. İ. Bakmeyster, J. A. Güldenstädt, S.G. Gmelin etc.) of the day were involved. The person to edit and give the dictionary its final form was Simon Pallas (Bulich, 1904: 223).

Various resources were used to compile the Russian words proposed by Yakaterina II in other languages to be included in the dictionary. Moreover, several basic reference books put together words from multiple languages include printed dictionaries, numerous texts, and grammar books. For the languages in which published dictionaries, and grammar books were missing, Pallas sent research committees organized by himself and reached various regions (of China, North America, Europe, and Russia). On the other hand, travelers' notes (Bulich, 1904: 226; Voloshina, 2012: 355) are the different sources for dictionaries.

The first volume of the dictionary was published in 1787. In this volume, there are equivalents of 130 Russian words in 200 languages. At the second volume of the dictionary published in 1789, there are equivalents of 143 Russian words in 200 different languages (Pallas, 1787). At the last part of the second volume, there are numerals and counterparts of 10, 100 and 1000 in 222 different languages. At the end of the second volume, there are Latin counterparts and the page numbers of every word in both volumes of the dictionary (Pallas, 1789). In the next edition of the dictionary, this part was added to the introductory part of the first volume.

At the choice of words used in the dictionary aside from verbs (eating, drinking, sleeping, singing; stopping, walking, etc.), adjectives (young, old, small, etc.) and pronouns (i, you, he, she, it, we, they, etc.), family members (daughter, son, mother, father), organs (ear, nose, throat) and natural entities (sun, moon, river) are also included.

After the publication of both volumes of the dictionary, it was sorted alphabetically by a group headed by Fyodor Ivanovic Jankovic and a reviewed four-volume version was published. Dictionary of All Languages and Dialects Alphabetically Ordered (Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный) includes 79 new languages compared to the Pallas print (Minsafina, 2020: 7).

When the order of pages of the Pallas dictionary is investigated, it is visible that each word at the start of each page is given with a number that represents that word's Russian dictionary order. Under the Russian order of words, the related language groups are written in a definite order. The first of the listed are Slavic languages, and after the 16th line, languages such as Irish, Latin, Italian follow. The ordering within the dictionary is based on the assumed relatedness of the words.

II. Kurdish Linguistic Presence and Phonetic Adaptation in Pallas Dictionary.

By the time that the dictionary was prepared, due to the lack of Kurdish written sources, the research group had to use the collections of the travellers who have been to Caucasia. The main person to collect the Kurdish words for «Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects» was J.A. Güldenstädt, who travelled to regions such as North Caucasus and Georgia. Güldenstädt, in his travels to the Caucasus between 1770 and 1773, collected words from regions that were populated by Kurds such as Georgia, Yerevan and Kars (Güldenstädt, 2002: 170).

Besides his important work on biology, geology and geography, J.A. Güldenstädt also recorded many languages and dialects of the Caucasus (Georgian, Chechnian, Ingush etc.) and conducted the study on similarities of these languages. Güldenstädt could not speak Kurdish. At that time, there was yet no scholarly work on the Kurdish sound system and how to write it into Cyrillic Alphabet. Therefore, Güldenstädt encountered several problems when collecting and publication Kurdish words .

When the Kurdish part of the Pallas dictionary is investigated, it can be noticed that since the compiler and the source person did not share a common language, there were some alternative methods of word-collection used, e.g. the compiler most probably was pointing towards the objects around to find out the meanings of the words. Therefore, it is seen

that some errors occur keçamin (my daughter) and kuremin (my son) are used as the counterparts of daughter and son in Russian.

In this study, the Kurdish part of the Pallas dictionary was examined from two points of view. First, the investigation of the spelling of Kurdish words helped create a general overview of the spelling system used to write down the Kurdish sounds using the Cyrillic Alphabet. In this study, the alphabet composed by Celadet Ali Bedirhan in 19th century for phonetic adaptation and IPA was used to research the spelling of the dialect of Kurmanchi used in the Pallas dictionary. Second, at the study of Kurdish word collection at Pallas dictionary, to check the correctness of the transcription and use of the Kurdish words, Current Russian – Kurdish dictionary, which is published in 2016, containing around 20 thousand words. used In Pallas dictionary, Kurdish equivalents of old Russian word entries are compared to the current words and the similarities and differences in meaning are studied. If the corresponding word in Pallas dictionary cannot be found in Current Russian – Kurdish Dictionary, Russian – Kurdish dictionary by I. O. Farizov, composed of around 30 thousand words and published in the Soviet Union, is used. Following this method, the number of the Kurdish words that are written correctly in the Pallas Dictionary are determined.

From the preparation of the Pallas dictionary to the present day, some changes have taken place in the Russian Cyrillic alphabet. For example, the letter Ё /ё/ is obsolete today. Therefore, the words in which this letter is used are not included in the current Russian dictionaries. Therefore, while making use of the Current Russian-Kurdish dictionary and Farizov dictionary, the current usage of Russian words was used (человѣкъ-человек).

The Kurdish section of Pallas Dictionary is added as a table in Attachment 1. In cases where the Kurdish word in Pallas Dictionary is lacking from Current Russian – Kurdish dictionary or at I. O. Farizov's

dictionary, - that is to say, when the Kurdish counterpart of the word is not written correctly – the word is marked with «1» at the table in Attachment 1. In cases when the word cannot be found in Current Russian Dictionary, it is marked with «2». The words that are marked with 2 that are included in Farizov's dictionary are given in a separate table. The words of which Kurdish counterparts are not given at Pallas dictionary are marked with «3».

II.I. Alphabeth

Cyrillic alphabeth is adapted to every language that is included in Pallas Dictionary. Since Cyrillic Alphabeth cannot represent the vocal system of every language, there were problems in transcription. In order to overcome these problems, certain letters (such as Г [h]) that do not exist in Russian Cyrillic alphabeth are used, however, the problems could not be overcome. This is to the extent that, the collectors of the words, as they did it in many languages, also had to transcribe the words they hear without any system for Kurdish.

It can be seen that there are some inconsistencies with the vowels that are used in the dictionary;

The letter A [a:] in the Cyrillic alphabet is used to represent three different Kurdish sounds. /a/- Бра [bra], /e/- Абу [ebrû], /i/- паки [bikê],

The letter E[ε] in the Cyrillic alphabet is used to represent four different Kurdish sounds; /e/-Кепу [kepû], /i/- Сенде [Zindî] /î/- Пе [rî], /ê/- Де [Dê],

The letter Y [u:] in the Cyrillic alphabet is used to represent six different Kurdish sounds; /u/, /û/- Му [mû], /w/- Хуинъ. [xwîn], /v/- Наав [naav], /o/- Муруфъ [mîrov], /i/- Тушваръ [dijwar], e-Куветъ [Qewet],

It can be seen that there are some inconsistencies with the vowels that are used in the dictionary;

The letter Г [g] is used to represent three different sounds; /g/- Го [go], /h/- Агестé [ahešte], /x/- Очагъ [osax],

The letter С [c] is used to represent two different Kurdish sounds; /s/- Серъ [ser], /z/- Сикъ [zik],

The letter Т [t] is used to represent two different Kurdish sounds; /t/- Дасть [dest], /d/- Тушваръ [dûjwar].

The table we produced from the sounds that are used in the writing of Kurdish words within the alphabet is as follows;

Cyrillic

alphabet The sound(s) produced by the letter

А а /a/, /e/, /i/ Бра [bra], Абыру [ebrû], паки [bikê], Де [dê]

Б б /b/ Бабъ [bab]

В в /v/, /w/ Тушваръ [dûjwar]

Г г /g/, /h/, /x/ Го [go], Агестé [ahešte], Очагъ [osax]

Ғ ғ /h/ Ғекъ [hêk], Ғаифъ [heyv]

Д д /d/, /t/ Де [dê], Денгерустъ [Tenherûşt]

Е е /e/, /î/, /ê/, /i/ Кепу [kerû], Ре [rî], Ғаифъ [heyv]

Ж ж /c/ Канжа [qenca]

З з /z/, /s/ Себзи [sebzî], Мази [masî]

И и /i/, /î/, /ê/ Агиръ [agir]

Й й /y/ Нейнукъ [neynuk]

К к /k/, /g/, Курамень [kuramen] Кердень [gerden]

Л л /l/ Чилекъ [çêlek]

М м /m/ Миль [mil]

Н н /n/ Нанъ [nan]

О о /o/ Очаг (osax)

П п /p/, /b/ Пуштъ [pişt], Супъа. [sibe]

Р р /r/ Дери [derî]
 С с /s/, /z/ Серъ [ser], Сикъ [zik]
 Т т /t/ /d/ Дастъ [dest], Тушваръ [dûjwar]
 У у /u/, /û/, /w/, /v/, /o/, /i/, /e/ Му [mû], Наау [naav], Хунъ [xûn]
 , Хуинъ. [xwîn] Рушь [roj], Муруфъ [mirov], Сулмъ [zulm], Куветъ
 [qewet]

Ф ф /f/, /v/ Муруфъ [Mirov], Афамазинъ [avamezin]

Х х /x/ Хунъ [Xûn], Бихъ [bîx]
 Ц ц /ts/ Цукоръ [Tsukor]
 Ч ч /ç/, /ş/ Кечамень [Keçamen] Чефъ [Şev]
 Ш ш /ş/, /j/, /ç/ Ширъ [şîr] sût, Рушь (roj), Шагаръ [çahar]
 Щ щ /şç/ Енгушъ [yenguşç]
 Ы ы /i/ Кырмъ [Kirm]
 Ї ї /y/ Теріа [derya]
 Ъ ъ - The hard sign
 Ь ь - The soft sign
 Э э /e/ Курьэ [kûre]
 Ъ ъ /'e/ Тѣмъ [dem]
 Ю ю /û/ Кюъ [kû]
 Ю ю /u / Китюкъ [kituk]
 Я я /ya/, /a/ Ферьядъ [feyad] “çıgılık”
 Ху хw Хуинъ [Xwîn]

II.II. Kurdish Vocabulary

When the Kurdish words that are included in Pallas Dictionary are searched in Current Russian – Kurdish Dictionary, it can be seen that 109 words are matching. During preparation of Pallas Dictionary since the collectors did not know the languages that they are working on, they

have transcribed them as they heard them. Due to that, since there was no preexisting study on Kurdish sounds and their equivalents in Cyrillic alphabet, and adding to this that Gûldenst adt could not speak Kurdish, there occurred certain deformations in the transcription of some words. Although in the style of writing they are recorded differently, the Kurdish words of which counterparts can be found in Current Russian – Kurdish dictionary are recorded as correct and marked with 1. These words are as follows;

7	Братъ	Бра	Bra	Bira
17	Лицо	Рухъ	R��h	R��, R���ik
36	Пальцы	Тилли,	Tilli,	Til��
54	Имя	Наав	Naav	Nav
63	Работа	К��аръ	Kyar	Kar
115	Высота	Пилентъ	Bilend	Bilind
117	Длина	Турасъ.	Direz	Direj
145	Червь	К��рмъ	Kirm	Kurm
152	Конъ	Аспъ	esp	Hesp
156	Мышь	Мушь	Mi��	Mi��k
187	Б��да	Пелла	Bella	Bela
204	Высоко	Деришь,Билентъ	Der���, Bilend	Bilind
203	Здоровъ	Денгерустъ	Tenher����	Tend��ri����
207	Мало	Бичакъ	Bi��ek	Pi��ek
216	Добро	Канжа	Qenci	Qenci
250	Она	У��	Wi��	W��

When the words that exist in Pallas Dictionary yet are lacking in Current Dictionary are searched within Farizov  s Dictionary, we can find 16 further words. This difference is caused by two different reasons. First is due to the sensibility of Farizov  s Dictionary to the Kurdish vocabulary

in its Kurdish dialect that is used in the Caucasus. The second is due to its size, which includes 10 thousand words more than the Current Dictionary. In this context, the Kurdish part of Pallas Dictionary, when compared to both Current Russian – Kurdish Dictionary and Farizov's Russian – Kurdish Dictionary, there is 125-word match.

The words that are included both in Pallas Dictionary and Farizov's Russian – Kurdish Dictionary but are excluded in Current Russian – Kurdish Dictionary are as follows;

Comparative Dictionaries of All Languages and Dialects- volume I- 1787- St.Peterburg					Current	Russian-
Kurdish Dictionary 2016					Farizov's	
Russian- Kurdish Dictionary 1957						
Russian	Kurdish	Transcription				
1 Богъ	Худи, Кула.	Xudê, Kûla	Xwedê, Xwedâ		Xwidê,	
Xudê						
19 Ноздри	Набини.	Nabini	-----	Firnik		
57 Вопль	Феръядъ	Feryad	-----	Axîn, Keser.		
109 Долина	Куталь	Kûtal	----	Aran, Banî		
131 Дубъ	Палуть	Palût	----	Palût		
132 Пень	Мушепсрахъ	Мушепсрахъ	----	Koka darê birî		
134 Плоды	Мивегай	Mîwegay	----	Êmîş		
150 Баранъ	Пусъ	Pez	Beran	Pez		
166 Борона	Шаанесаръ	Şaanezar	-----	Borona		
167 Межа	Сергетъ	Serhed	-----	Sinor, Serhed		
192 Ладъ	Меваафикъ	Mevaafik	-----	Qaide, Tertib		
196 Иго	Келлатъ	Kellad	-----	Nîr		
213 Сыро	Терь	Ter	-----	Sarogerm		
221 Дурно	Бетъ	Bed	-----	Pîs, Xirab		
222 Худо	Храбъ , Бети	Xrab, Bedî	-----	Xirab, Bed		
223 Скоро	Суть	Zûd	Bilez, Lezgîn	Zû		

Amongst the 285 Russian words used as the top lining within Pallas Dictionary, counterparts of 12 in Kurdish are empty. These words are the words which have counterparts in almost every language, such as Spring, Fall, Winter etc. Therefore, it is fair to conclude that it is caused by the communication problems between the collectors and the source people, probably due to not sharing a common language.

Kurdish words that are not in the Pallas Dictionary

92 Весна	-----	185 Брань	-----
93 Осень	-----	186 Драка	-----
94 Зима	-----	189 Война	-----
181 Яствы	-----	190 Воинъ	-----
183 Ламы	-----	198 Кимъ	-----
184 Спорожь	-----	218 Лѣпо	-----

The method of collecting the words created misunderstandings in Kurdish counterparts of the words for native speakers of Kurdish for source person and people about the Kurdish counterpart of the word. In this context, the words of which Kurdish counterpart is faulty is as follows.

Mistakes occurring during the collection

19 Ноздри	Набини.	Nabini	-----
26 Щоки	Ру.	Rû	Alek, Dêm, Gep
90 Вечерь	Шамь	Şem	Êvar
91 Лѣто	Саль.	Sal	Havîn
- 100	Нотъ	Nod	Sed

When the Kurdish part of the Pallas dictionary is collected, the distribution of the words is as follows;

0 1 2 3
137 109 27 12

BIBLIOGRAPHY

Bulich, S., (1904), “Oçerki iŝtorii yazıkoznaniya v Rossii 1319- vv.” Sankt-Peterburg: Tipografiya M. Merkuşeva.

Çolemergi, Ş. A., (2016), Sovremenniy Russko-Kurdskiy Slovar, Moskva: MBA

Farizov, I. O., (1957), Russko-Kurdskiy Slovar, Moskva: Gosudarstvennoye Izdatelstvo Inostrannıx i Natsionalnıx Slovarey,

Güldenstädt, J.A. , J., (2002), Puteshestviye po Kavkazu v 17701773-gg., SPb.: Peterb. voŝtokovedeniye, (Akad. tip. Nauka RAN)

Kurdoev, K. K., (1960) Kurdsko-Russkiy Slovar (Ferhenga Kurdî-Rûsî), Moskva: Neşîrxana dewletê ya ferhengêd zimanê miletêd dereve û yê sovêtîstanê, Moskva

Nikitin, V., (1964), Kurdî, Izdatelstvo “Progress”, Moskva: “Progress”.

Minsafina, A. (2020). Pötr Simon Pallas’ın Tüm Dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü Üzerine Leksikografik İnceleme, Dilbilim, (35),1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iudilbilim/issue/58499845230/>

Yusupova, Z. A. (2015), “K iŝtorii kurdskey leksikografii: soŝtavlениye i publikatsiya slovarey” // Pis›mennyye pamyatniki Voŝtoka, 2(23), 2015. S. 48—58.

Pallas, P. (1787). Sravnitelniye slovari vseh yazkov i nareçiy, sobranniye desnitsey vseısoçayşey osobı, otdeleniye pervoe, soderjaşşee v sebe evropeyskiye i aziatskiye yazıki. Çaŝt pervaya. Sankt Peterburg: Tipografiya Şnora.

Pallas, P. (1789). Sravnitelniye slovari vseh yazkov i nareçiy, sobranniye desnitsey vseısoçayşey osobı, otdeleniye pervoe, soderjaşşee v sebe evropeyskiye i aziatskiye yazıki. Çaŝt vtoraya. Sankt Peterburg: Tipografiya Şnora.

Şahin, E. (2015). “Pyotr Simon Pallas’ın Sravnitelniye Slovari Vsekh Yazikov i Narechiy Sobranniye Desnitseyu Vsevisoçayşey Osobi (imparatoriçe hazretlerinin kendi eliyle topladığı bütün dil ve lehçelerin karşılaştırmalı sözlükleri) Adlı Eserinde Türk lehçeleri ve ağızları”. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2(1), 7385-.

Voloshina, O. A. (2012). «Sravnitelnyy slovar vsekh yazykov» Petra Simona Pallasa. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo, (6361-354 ,(1-.

Walicki, A.,. (2009). Rus düşünce tarihi: Aydınlanma’dan marksizme. Ankara: İletişim Yayınları.

Xanî, E., (2008), Nûbehara Biçukan, İstanbul: Avesta.

derheqa Şamilê Esker da

■ Têmûrê Xelîl

Têmûrê Xelîl (Muradov Hamlet) û Bella Stûrkî mala we ava!

Serbilindîya kurdên Azîrbêcanê. Derheqa ronakbîrê kurd yê mezin ji Azîrbêcanê Şamilê Selîm Eskerov da gelek kesan gotarên giranbûha nivîsîne, kar û barê wî bi layîqî qîmet kirine. Gelekan jî helbest ser wî nivîsîne. Ew bi xwe jî zanyar, helbestvan û welatparêzekî pir mezin bû. Dema min dixwest derheqa wî da gotarekê amade bikim, min gelek nivîsên derheqa wî da xwendin wek ya Nizamettîn Akkurt ya bi sernavê “Yekem şervanê kurdên Azîrbêcanê”, ku di pirtûka kurê Şamil Eskerov – Hejarê Şamil ya bi sernavê “Wêjeya kurdên dîasporê” da hatîye çapkirin, ya Kamîz Cebraîlov, ku di hejmara kovara “Drûjba” (“Dostanî”), hejmara 27an ya sala 2005an çap bûye. Min helbestên Ayhan Erkmenê ji Qersê, nehîya Daxpînarê, Usivê Feqî Evdîle, Barîyê Bala, Qadîrê Motî, Egîtê Qadîrî xwendin, ku ser kar û mezinaya Şamilê Esker da hatine nivîsar. Ev hemû jî min ra bûne bingeş, ku ez bikaribim jîyan û karê welatparêzê mezin, zanyar, nivîskar û helbestvanê kurdan yê bi nav û deng bi we bidim naskirin. Min Şamilê Esker – wî kurdê welatparêz û şayîrê mezin du caran li Rewanê dîtibû, dema ew jî Azîrbêcanê dihat û dibû mêvanê mala profesor Knyazê Îbrahîm. Ji wê şûnda danûstendinên me bi nameyan û tîlêfona bûn. Ewî di her rojê de cejinê da ser karteke postê bi helbestê cejina me pîroz dikir. Û ew nivîsên wî ber dilê min gelek ezîz in û ez wana wek tîberkê bal xwe xwey dikim.

Şamilê Esker sala 1928an, li Kurdistana Sor, li Azîrbêcanê, li gundê Axçekendê, li rex bajarê Kelbecarê ji diya xwe bûye. Ew sê dayîreyên xwendinê yên bilind xilaz kirîye û hemû jî bi mîdalên zêr va. Piştî xwendinê di salên cuda-cuda da li Kelbecerê bûye berpirsyarê rojnameyê, serekê rêxistina komsomolan, serwêrê dibistanê, welîyê bajêr, serekê perwerdeya navçeyê û serokê mûzîya ênografiyê ya wî bajarî. Zên û zîrekîya wî li paytextê Azîrbêcanê – Bekûyê jî texmîn dikin û ber wî pêşniyar dikin bibe dêkanê Ûnîvêrsîtetê, lê ew terka bajarê xwe, gundê xwe û mîletê xwe nade, ji ber ku ew di nav wan da xwe li perçeyekî Kurdistanê da didît – bi erf û edet û tîmtêla kurmancîyê va. Lê ew war ji bo wî teng bû, ku xwe li welatê xwe – Kurdistanê texmîn bike. Lema jî bi xwendin û nivîsan xwe gîhande mîletê xwe û welatê xwe. Têza doktoraya wî poezîya Cegerxwîn bû. Ewî destana Ahmedê Xanî ya “Mem û Zîn” wergerande azîrî û çap kir, herwiha

bi sedan helbestên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Hejar, Evdila Goran jî. Tîbûna wî bi wê yekê va ne şikeşt, ewî di nav gelek salan da ferhengeke delal ya azirî-kurdî û kurdî-azirî hazir kir û da weşandinê.

Ev zên û zîrekîya wî, ji kal û bavên wî yên ji malbeta Şedadîyan tê, ku bi sedsalan li ser axa xwe mane û di rûyê êrîşên sêlcûk û neyarên mayîn da ew war hatîye zevtkirin û ew gel hema bêje bi tevayî hatîye asîmîlekirin. Şamilê Esker himberî vê asîmîlyasyonê bi xurtî ber xwe da û di gelek hêlan da bi ser ket jî. Gel li xwe vegerîya, li kurdîtiya xwe xwedî derket û niha, dema perçekî axa me rizgar bûye, ew gel ji nû va zindî dibe. Heta nayerên wî jî li Azirbêcanê li xwe mukur tên, ku ew zaneyekî mezin bû û navê “Ênsîklopedîya zindî” lê kiribûn. Û eger behsa kurdên Azirbêcanê tê kirinê, berî gişkî navê wî camêrê mezin û diltenik tê ser zar û zimanan.

Şamilê Esker helbestvan, zanyar, êtnograf, werger, zaneyê folklorê gelêrî bû û ji bo welatparêzîya wî navê “şervanê yekem yê kurdên Azirbêcanê” lê kiribûn.

Em binhêrin çika kurdzanê mezin, profêsoz Knyazê Îbrahîm derheqa Şamilê Esker da çi nivîsîye:

-Şamilê me yê hêja ku bi çîyayên Kelbecerê û Laçînê û bi mirovên li vê derê re bûbû yek, bûbû rih û can, ka di nav gel da çiqas rêzdarîya wî heye, min wê demê careke din fam kir. Gava ku min got, min berhemek nivîsandîye di mijara têkilîyên wêjeyî yên kurd-azirbaycan da û ezê serî li alîkarîya Şamil Eskerov bidim, şivanekî bi temenê zarok bi dirûveke jixwebawer wiha gote min: “Mamoşte Şamil merivek wek pirtûkxanê ye. Ew her tiştî zane. Di mijara ku hûn tê da dixebitin da, ew dikare di rojekê da agahîyên têra pirtûkekê bide we. Ev bawerîya bêdawî ya şivan li hember hembajarîyê xwe em heyran hiştin.

Li cîkî din Knyaz ha nivîsîye:

-Li Kelbecerê ez bûm nasdarê hêza muhakeme ya raser, hişpaka kûr, zanebûna ênsîklopêdîk û jîyana bi dissîplîn a Şamil Eskerov. Bi mijara ku ez li serê dixebitîm, bêyî ku bihizire bersiv dida, ew pirtûkxaneyê wî ya dewlemend mirov di nav heyîrînê da dihişt, ji nav wan pirtûkan çavgiştî pirtûkek derxist û got: “di derheqê vê mijarê da li vê pirtûkê ji filan rûpelê hetanî filan rûpelê dikarî agahî werbigirî.”

Şamilê Esker 20ê gulanê sala 2005an, di 77 salîya xwe da di maleke kurdewarî da çû ser dîlovanîya xwe. Di wê malê da, ku her tişt Kurdistanê bîr dianî, li her deran pirtûk û sitiranên kurdî û ser Kurdistanê. Pirtûkxaneya wî ya malê ewqas dewlemend bû, ku di sala 1989an da li tevaya Sovyetê di nav pirtûkxaneyên malê da pirtûkxaneya wî ya here dewlemend bû.

Ewî li dû xwe gelek berhemên giranbuha yê çapnekirî hîşt. Wek ku bi kurdî dibêjin, “Gîha ser koka xwe şîn dibe”. Kurê wî – Hejarê Şamil, ku navê Hejarê helbestvanê mezin lê kirine, ew berhemên giranbuha ji berê va dide çapkirin û dike milkê gelê kurd. Hejar bi xwe jî nivîskar e û gelek pirtûkên kurdî û rûsî li ser pîrs û pîrsgirêkên kurdan û Kurdistanê dane çapkirinê, ku xwedî hêjayîyên dewlemend in.

Şamîl Askerov

EZ

Îro bêgel û bêwarim,
 Bêmal mame, zibarim ez.
 Ne tîndarim, ne zeftkarim,
 Li va jîyîn tewkarim ez.
 Ne razame, ne şîyarim,
 Ne tarîme, ne şewqdarim,
 Bê welatim, şermosarim,
 Bo nêçîrvan şîkarim ez.
 Ne dilsarim, ne rimdarim,
 Bo Kurdistan nihêrdarim.
 Li destê gel peltindarim,
 Bi niştîman peşkarim ez.
 Ez Xanî me, ez Dilzar im,
 Ez Goran im, ez Hejar im,
 Ez Sebrî me, ez Dildar im,
 Bo Cegerxwîn paşkarim ez.
 Bona welat yek şerkarim,
 Serhildanim û peykarim.
 Şamîlim, gel parastkarim,
 Serxwebûn û rizgarim ez.

TECRUBEYA KURDÎKIRINA TERMÊN HIQÛQÊ LI BAKURÊ KURDISTANÊ

 Mikail Bûlbûl¹

¹ * Dr, zimannas. Weqfa Mezopotamyayê, Dîyarbekir. E-mail: mikailbulbul47@gmail.com

Puxte

Armanca vê gotarê, vegotin û veguheştina ezmûna kurdîkirina termên hiqûqê ye ku li Bakurê Kurdistanê pêk hatîye. Di navbera salên 2017 û 2020an da, bi hevkarîya Weqfa Mezopotamya û Baroya Dîyarbekirê 22 komxebat ji bo kurdîkirin û kurdîzekirina termên hiqûqê hatin lidarxistin. Ev komxebat hem ji pisporên hiqûqê hem jî ji pisporên zimanî pêk dihatin. Naveroka nîqaşên van pisporan kurdîkirina termên hiqûqê bû û hemû biryarên derbarê têgihan da bi piranîya dengên endamên komxebatê dihatin girtin. Di encama vê xebata kolektîf da, Ferhenga Têgihên Hiqûqê hat amadekirin ku bi giştî ji 1000 termên sereke yên hiqûqê pek dihê û tê da ji bilî kurdî-kurdîya têgihan, pênaseyên wan yên kurdî, mînakên wan û herwiha bergindên wan yên bi zimanên îngilîzî, erebî, farisî û tirkî cih digirin. Em dê di vê gotarê da, li ser rê, rêbaz û qonaxên curbicur yên vê xebatê bisekinin û vê tecrubeyê vebêjin.

Peyvên sereke: Termên hiqûqê, kurdîya kurmancî, kurdîkirin, ferhenga hiqûqê

Deştîpêk

Zimanê kurdî piştî qedexekirin û polîtîkayên asîmîlasyonê yê zêdetirî sed salî, li bakurê Kurdistanê ji hêla geşedanê ve derbeka giran xwar û ji gelek alîyan ve lawaz ma. Ne tenê bikarînan kurdî di qadên fermî da, lê belê axiftina bi zimanê kurdî di nava malan da jî hat qedexekirin û ji bo bînpêkirina vê qedexeyê sizaya pereyan hat destnîşankirin. Demekê, kesên ku axaftina bi zimanê kurdî li ser wan dihat tesbîtkirin, serê peyvekê bi pênc qirûşan dihatin sizadan (Hassanpour, 2005). Piştî gelek polîtîkayên asîmîlasyonê yê dîrûdirêj, kurdî ji gelek alîyan ve lawaz bû.

Di qonaxa piştî salên 2002yê da, pêşîya xebatên kurdî qismî be jî vebû û hinek qedexa hatin rakirin. Piştî 2010ê jî di çend zanîngehan da beşên kurdî vebûn û kurdî cara yekem di pergala perwerdeyê da jî hat bikarînan. Herweha dayîna mafê dersa kurdî ya di dibistanên navîn da jî gaveka erênî bû û bandorên wê yê erênî çê bûn. Ev bûyer û nemaze zêdebûna deştîfîyên sîyasî yê kurdan, bûn sedem ku xebatên li ser kurdîyê jî zêdetir bibin. Gelek komele û weşanxane ava bûn, gelek koe varên akademîk û pirtûkên curbicur derketin û kurdî hinekî bi ser xwe ve hat. Yek ji warên van xebatan jî xebatên termînolojîyê bûn. Li ser termînolojîya saheyên curbicur hem xebatên takekesî hem jî sazgehî pêk hatin. Di vê heyamê da xebatên wekî “Ferhenga Zanîstên Civakî” (Abdullah Kîran, 2014), “Ferhenga Teknîk” (Suat Yavuz, 2014), “Ferhenga Termên Fenî” (Bahattin Gümüş, 2015) û hinekên din hatin kirin. Herweha di bin banê Şaredariyê Dîyarbekirê da lijneyek hat avakirin ku li ser termên îdarî disekin û hewla kurdîkirina wan têgihan dida.

Li ser vê paşxaneyê ku me behs kir, di 2017an da Baroya Dîyarbekirê û Weqfa Mezopotamyayê hatin cem hev û deşt bi xebata kurdîkirina termên hiqûqê kirin. Vê xebata kolektîf zêdetirî sê salan dewam kir û ji bo xebatê 22 civînên mezin çê bûn ku hinek ji van civînan çar-pênc rojan dewam dikir. Di encamê ve xebatê da pirtûka bi navê “Ferhenga

Têgihên Hiqûqê” (2019) hat çapkirin û bi raya giştî ra hat biparvekirin. Ev xebat ji alîyê rê, rêbaz û pêkhatina xwe ve xebateka giring bû û çend qonaxên vê hebûn. Niha em dê yek bi yek li ser rê, rêbaz û qonaxên vê rawestînin.

1. Qonaxa Yekem: Tesbîtkirina Rê û Rêbaza Xebatê

Weqfa Mezopotamyayê û Baroya Dîyarbekirê di serê sala 2017ê da ji bo rê û rêbaz û prensîpên vê xebatê, bi beşdarîya zimannasên Weqfê û pisporên hiqûqê yên Baroyê civînek li dar xistînin. Di vê civînê da nîqaşên dîrûdirêj hatin kirin ku ev xebata kolektîf dê çawa bi rê ve biçe. Di encamê da biryar hat dayîn ku li gor van xalan ev xebat bihê kirin:

1.1. Rê û Rêbaza Xebatê

Xebatên li ser terman gelekî zehmet in û divê mirov di encama nîrxandin û nîqaşên dîrûdirêj û pîralî da bigihîje encamê. Loma biryar hat dayîn ku divê bi awayê komxebatan (workshop) ev xebat pêk bihê. Ji bo ku komxebat bi awayekî pratîk û hêsan bi rê ve biçin hejmarê beşdaran bi bîst kesan, hat sînorkirin. Ji ber ku ev xebat hem bi saheya hiqûqê hem jî bi sehaya zimanî ve têkildar bû, biryar hat dayîn ku hem hiqûqnas hem jî zimannas di vê xebatê da cih bigirin. Lewra jî pêwîst bû tiştên ku hiqûqnas pêşnîyaz dikin li gor pîvanên zimanî jî bin. Ji ber ku dema tiştên li dijî rêbazên dariştina peyvên kurdî bihên pêşnîyazkirin divê zimannas wan serraşt bikin. Ji alîyê din ve jî giring bû ku hiqûqnas behsa pênase û naveroka terman bikin û zimannas jî li gor wan pênaseyan pêşnîyazan bikin. Yanî hat nîrxandin ku dema hem pisporên hiqûqê hem jî zimannas hebin, dê ji hevûdin sûd wergerin û hevûdin temam bikin.

Prensîpeka din jî ku têkildarî taybetmendîyên beşdaran hat dîyarkirin ew bû ku dive ji xebat û akademîsyenên ji Başûrê û Rojhilatê Kurdistanê jî sûd were girtin. Lewra eger xebateka akademîk bihê kirin, lazim e ji tecrubeya Başûrê û bi taybetî jî ji ya kurdîya naverast sûd bihata

wergirtin. Loma jî biryar hat dayîn kesên pispor hem di saheya zimanî da hem jî ya hiqûqê da bihên dawetkîrin. Bi vî awayî jî heft kesên pispor ji Başûr û du jî ji Rojhilata Kurdistanê beşdarî vê xebatê bûn.

1.2. Sînorkirina Xebatê

Çawa ku dihê zanîn, bi hezaran termên hiqûqê hene. Loma gelek zehmet e ku mirov di carekê da bi hezaran terman bike kurdî. Ev kar hem ji alîyê demê ve hem jî ji alîyê birêxistinê ve, gelekî zehmet e. Loma biryar hat dayîn ku ji bo destpêkê xebat tenê li ser hezar termên sereke bihê kîrin. Ji bo ku termên sereke jî bihên tesbîtkîrin, hat nirxandin ku divê li gor şaxên hiqûqê yên sereke term bihên hilbijartin. Loma biryar hat dayîn ku bijartina terman, li gor şaxên sereke yên hiqûqê be. Şaxên hiqûqê ku termên hiqûqê ji wan hatin hilbijartin jî ev bûn: *Hiqûqa medenî*, *hiqûqa bazirganî*, *hiqûqa sizayî*, *hiqûqa kargêrî* (îdarî). Herweha termên sereke yên *hiqûqa giştî* jî lê hatin zêdekirin.

1.3. Avakirina Lijneya Amadekar

Di civîna rê û rêbazê da yek ji biryarên giring ew bû ku divê lijneyek amadekar bihê avakirin û xebat ji alîyê wê lijneyê ve bihê meşandin. Ji ber ku pewîst bû karê tesbîtkirina hezar termên sereke bihata kîrin, lijneyek ji deh kesan hat avakirin ku liştaya termên sereke amade bikin. Ji bo koordînatoriya vê komê jî du kes, ku yek li ser navê Weqfa Mezopotamyayê yek jî li ser navê Baroya Dîyarbekirê, hatin hilbijartin.

1.4. Amadekirina Liştaya Termên Sereke

Piştî ku di civînê da lijneya amadekar hat avakirin, ji bo rê û rêbaza amadekirina liştaya termên sereke jî prensîp hatin dîyarkîrin. Lijneya ku ji deh kesan ava dibû, li ser komên du kesî hat dabeşkirin ku pewîst bû her komek termên sereke yên şaxeka hiqûqê amade bike. Yanî du kesan dê termên sereke yên *hiqûqa medenî*, du kesan *hiqûqa bazirganî*,

du kesan *hiqûqa sizayî*, du kesan *hiqûqa kargêrî* û du kesan jî termên sereke yên *hiqûqa giştî* amade bikira. Di komxebatan da ji bo ku li ser vê lîsteyê nîqaşên baş bihên kirin, biryar hat dayîn ku îngilîzî, erebî, tirkî, farisî û kurdîya naverast ya wan tegehane jî wekî pênc stûnên cuda li ber wan bihên nivîsîn. Herweha ji bo lîsteya terman ku wekî draft dê di komxebatan da xebat li ser bihata kirin, biryar hat dayîn ku ferhengên kurdî yên heyî bihên kontrolkirin û bergindên wan yên kurdî jî bihên nivîsîn. Bi taybetî hat dîyarkirin ku ji xebata Talebanî (2006); Farqînî (2000); Farqînî (2010); Îzolî (2013); Özdemir (2014); Ebduî lahîzad (2018) sûd bihê wergirtin û alternatîfên cuda yên terman li gor van ferhengan bihên kontrolkirin.

Di encamê da biryar hat dayîn ku li gor van prensîpan draftek ji termên sereke bihê amadekirin û êdî komxebat bihên çê kirin ku biryar ji bo van terman bihên dayîn. Loma lijneyê deh kesî biryar da ku di sê heyvan da draftê amade bikin.

Nimûneyek ji vê draftê:

Îngilîzî	Kurmancî	Erebî	Farisî	Tirkî	Soranî	Biryara Lijneyê
aggravating circumstances	sedemên giranker	ظروف مشددة	كيفية مشددة	ağırlaştırıcı nedenler	hoyekanî sext/tund	-
amnesty, pardon	bexş/efû/ bexşandin/ lêborîn	عفو	عفو	af	lêbûrdin	-
forensic medicine	bijîşkîya dadî / pizîşkîya dadî/ tîba edlî	الطب العدلي	پزشکی قانونی	adli tıp	pizîşkî dadwerî	-

2. Qonaxa Duyem: Çêkirina 22 Komxebatan

Piştî ku lijneya amadekar ya ji bo çêkirina termên sereke, lîsteya terman wekî draftekê amade kir, Weqfê û Baroyê biryar dan ku di heyva tîrmehê ya sala 2017an da komxebata yekem çê bikin. Ji bo komxebatê amadekarî hatin kirin û otelekê bajarê Elezîzê wekî cihê komxebatê ji bo çar rojan hat destnîşankirin. Komxebata yekem di 5-6-7-8ê tîrmehê da û bi beşdarîya bîst pîsporên hiqûqê û zimanî hat lidarxistin. Di komxebatê da li ser drafte pênc zimanî, nîqaş dihatin kirin û kurmancîya terman dihat tesbîtîkirin. Rêbaza sereke ya xebatê ew bû ku li ser terman nîqaş û nirxandin bihên kirin û bi rêya rêkkeftinê biryar bihên dayîn. Dema ku di encama nîqaşên dîrûdirêj da derbarê xalekê da rêkkeftin pêk nedihat, derbarê vê xalê da biryar jî nedihat girtin û ew xal vala dihat hiştin.

Di komxebat yekem da zehmetîyek berbiçav derket ku hêjayî gotinê ye. Di çar rojan da tenê li ser 80 termî biryar hatin dayîn û hat famkirin ku xebat bi vî rengî gelek giran dimeşe. Loma di roja dawî ya civînê da li ser rê û rêbaza komxebatê nirxandin hatin kirin û biryar hat dayîn ku berî her komxebatek mezin, divê komxebatên navxweyî çê bibin, nîqaş û nirxandin cara pêşî di van komxebatan da bihên kirin û biryarên komxebatên navxweyî li ser drafte bihên zêdekirin. Yanî dê komxebatên biçûk pêk bihatina û biryarên destpêkê bihatina dayîn û di komxebatên mezin da ew biryar dê bihatina kontrolkirin û biryara dawî li gor komxebata mezin bihata dayîn.

Piştî ku civîna yekem bi dawî hat, heta 9ê hezîrana 2018ê, 8 komxebatên navxweyî pêk hatin. Di van komxebatên navxweyî da dîsa hem pîsporên ziman hem jî pîsporên hiqûqê amade bûn ku gelek ji wan du rojan dewam dikirin. Piştî van heşt komxebatan di 13-14-15-16ê tîrmeha 2018an da dîsa komxebateka mezin çê bû û di ve komxebatê da kontrola biryarên komxebatê navxweyî hat kirin. Di vê komxebata çar rojî da biryar li ser 250 terman hatin dayîn.

Bi vî rengî heta heyva dehê ya 2019ê, bi giştî 22 komxebat (18 komxebatên navxweyî û 4 komxebatên navneteweyî) pêk hatin û drafw tek hat amadekirin ku bi qasî hezar termên sereke tê da hebûn. Di van komxebatan da carinan kesên ku li ser ziman yan jî hiqûqê pîspor bûn jî wekî mêvan beşdarî hin komxebatan dibûn. Lê endamên sereke ku ev xebat pêk înan ev bûn:

- Prof. dr Abdulwehab Xalid Mûsa (Zimannas, Zanîngeha Zaxoyê)
- Prof. dr Bahîz Omer Ehmed (Zimannas, Zanîngeha Duhokê)
- Prof. dr Sebah Reşîd Qadir (Zimannas, Zanîngeha Raperînê)
- Beyar Tahir Seîd (Pisporê Hiqûqê, Duhokê)
- Bîlal Zîlan (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Cemîl Çelîk (Pisporê Hiqûqê)
- Dr Ebdilah Casim Receb (Vekoler, Duhok)
- Dr Mîkaîl Bilbil (Zimannas, Weqfa Mezopotamyayê)
- Ebdilah Çager (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Fexrî Karakoyunlu (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Gevrîye Atli (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Hekar Findî (Pisporê Hiqûqê, Zanîngeha Newrozê)
- Mehdî Caferzade (Vekoler, Xoresan)
- Nasîh Husên Silêman (Ferhengnûs, Hewlêr)
- Rênas Xendekî (Pisporê Hiqûqê, Baroya Şîrnexê)
- Sabîr Ebdulahîzad (Pisporê Hiqûqê, Ferhengnûs, Urmîye)
- Selehedîn Elçî (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Semîre Nergîz (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê)
- Serdal Ogmen (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê)
- Sezgin Dînç (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê)
- Veysel Vesek (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê)

3. Qonaxa Sêyem: Amadekirina Ferhengê

Piştî ku 22 komxebat xelas bûn êdî dor hat ser amadekirina ferhengê. Lazim e biryar li ser formata ferhengê bihata dayîn. Piştî ku nirxandin û nîqaşên dûrûdirêj biryar hat dayîn ku formata ferhengê bi vî awayî be:

- a. Ferheng dê kurdî-kurdî (kurmancî-kurmancî) be.
- b. Di ferhengê da dê pênasayên kurdî û mînak jî hebin.
- c. Dema terma kurdî bihê dayîn dê îngilîzî û tirkîya wan jî di parantezê da bihên dayîn.
- d. Di ferhengê da dê termên ku têkildarî wê termê ne jî, di dawîya pênasîyê da, bihên dayîn.
- e. Di dawîya ferhengê da wekî pêveka ferhengê dê bi tirkî, kurdî, îngilîz, erebî û farisî lîsteya terman bihê dayîn.

Piştî ku biryar li ser van xalan hat dayîn, du edîtorên vê xebatê; pisporê hiqûqê Sabîr Abdulahîzad û pisporê zimanî Mîkaîl Bulbul dest bi amadekirina ferhengê kirin. Sabîr Ebdulahîzadî pênasê û mînak lê zêde dikirin û Mîkaîl Bulbulî jî kontrol dikir. Piştî ku bi vî awayî xelas bû, edîtoran lîsteya terman ya pênc zimanî jî lê zêde kirin. Ev lîste ji bo kontrola dawî ji kesên pispor ra hat şandin. Ji bo kontrola farisî draft ji Muhamed Teqewî ra, ji bo erebî ji Hekar Findî ra û ji bo îngilîzî ji Patrick Lewisî ra hat şandin û serraştîkirinên hewce li gor têbînîyên wan pisporan hatin kirin.

Piştî ku kontrola edîtoryal ya giştî xelas bû ji bo cara dawî, draft ji çend kesên pispor yê wekî Reşo Zîlan û Zana Farqînîyî ra hat şandin. Piştî têbînîyên wan dîsa jî serraştîkirinên hewce hatin kirin. Di encama hemû kontrolkirinan da redaksîyona vê xebatê hat kirin û xebat bi dawî bû.

Herî dawî mirov dikare behsa hinek astengî û zehmetîyên vê xe-

batê jî bike. Lewra xebatên weha demdirêj ku sê-çar salan dewam di-kin, hem plansazîyeka baş hem jî ji alîyê madî ve îmkanan dixwazin. Birêxistina civînan, koordînasyona navbera sazgehan, peydakirina cihê guncaw, di civînan da moderatorîyeka cidî, hemû tesîrê li serkeftina xebatê dikin.

Astengîyeka din jî ji ber pergalên hiqûqî yên cuda derdiket. Di civînan da pirsên ku: “Gelo referansa sereke dê çi be?, Referans dê îngilîzî yan erebî yan tirkî be?” gelek caran serê merov diêşand.

Dîsa di van xebatan da dîsîplîna beşdaran û rewşa beşdarîya wan, gelekî giring e. Heta ku me ev xebat xelas kir, gelek kes hatin dawet-kin ku tenê çend caran beşdar bûn.

Encam

Kurdîkirina termên hiqûqê çawa ku ji qonaxên jorîn jî xuya dibe karekî gelekî zehmet, demdirêj e û berpirsyarîyeka cidî tê da heye. Lewra çêkirina terman bi giştî karekî pisporî ye û lazim e ji hêla pisporan ve pêk were. Hevkarîya pisporên ziman û pisporên hiqûqê di vê xebata me da jî gelekî giring bû. Em bawer dikin ku tenê ziman-nasan yan jî tenê pisporên ziman ev xebat bikira dê gelekî kêmasî tê da hebûna. Tesbîtkirina rê û rêbazên rast û plansazîyeka baş jî di serkeftina xebatên weha da gelekî tesîrdar in. Eger term baş nehên nîqaşkirin û nirxandin, mumkun e ku biryarên ne di cih da bihên wer-girtin. Loma rêbaza komxebatan û moderatorîya ku dihê kirin aşt xebatê jî dîyar dike. Herweha sûdwergirtina ji tecrubeya başûrê Kur-diştanê û bi taybetî jî tecrubeya kurdîya naveraşt pir alîkarîyeka baş kir di vê xebatê da.

Pêvek: Çend Rûpel ji Ferhengê

Berga Hundir

Ferhenga Têgihên Hiqûqê

Editor

Mikail Bilbil & Sabir Ebdulahizad

Komxebata Hiqûqê

Bahîz Omer Ehmed, Bexar Tahir Seîd, Bilal Zîlan, Cemîl Çeltîk, Ebdilâh Cîsîmî Receb,
Ebdilâh Çager, Ebdilwehab Xalid Mûsa, Fexrî Karakoyunlu, Gevriye Adî, Hekar Fîndî,
Mehdî Cefîzade, Mikail Bilbil, Nasîh Huseîn Sûlman, Rênas Xanekî,
Sabîr Ebdulahizad, Selahî Reşîd Qulî, Selhîrîlîn Elcî, Semîrî Nergîz,
Serdal Oğmen, Serpil Dîq, Veysel Kevêk

Baraya Diyarbekirê

WÊŞPA
MEZOPOTAMIYÊ

bîrewer *r.* (Ing. discerning/discerning minor, *t.* mûmeyyîz) *hiq. med.*: Kesê ku dikare feyde û zerara xwe ji hev veqetîne. Mînak: *Dadgehê, ji ber nerazîbûna serperîştê kesê bîrewer, li yara betalkirina girêbesta wî da.* Bîrewerî, ne girêdayî temen e lê belê piranî ji bo zarokan heriya temenê balixbûnê dihê bikaranîn. Kesê bîrewer bi destûra bav yan jî serperîştê xwe, dikare bibe aliyê girêbestê. Bin. *birbir, sinordar, gihîştî*

boçûna dadî (Ing. judicial opinion, *t.* îctibat) *hiq. med.*: Derbarê mijar yan jî dozeka hiqûqî ya taybet da, yekbiryariya dadgeha bilind. Mînak: *Boçûnên dadî, hingeha gelek şirweyên xurt yên hiqûqî ne.* Bin. *dadgeh, dadger*

bono *m.* (Ing. bond/promissory note, *t.* bono) *hiq. baz.*: Rûpeya bazirganî ku rêjeyeka diyar ya pereyî li xwe digire û di rewşên taybet da (deyndarî yan jî qeyrana abort), ji aliyê şirketên bazirganî yan jî dewletê ve dihên firotin. Mînak: *Bono ji bo cara yekem hertîm ji bihayê xwe erzanîtir dihên firotin.* Bin. *çek, polîçe*

budçe *m.* (Ing. budget, *t.* bûlçe) *hiq. baz.*: Plansazi û texmîna hatin û lêçûnên sala malî. Mînak: *Parlamentoyê budçeyê sala bihê erê kir.*

cenin/avlime *m.* (Ing. embryo, *t.* cenin) *hiq. med./hiq. stz.*: Zarokê di malzarokê da, ji hefteya heştemîn heta dema jidayikbûnê. Mînak: *Rewşa qanûnî ya ceninan, di hiqûqê Amerikayê da ewla ye.* Bin. *mirat, ducanî*

cihê avadan (Ing. residential area, *t.* meskun mahal) *hiq. med.*: Cihê ku bi piranî ji malan pêk dihê û rêjeyeka kêr ya avahiyên bazirganî û pişesazî tê da bi cih bûnê. Mînak: *Sênîyên wî cihê avadan bi piranî kurd in.* Bin. *rûniştgeh*

cihê darazê (Ing. place of jurisdiction, *t.* yargî yeri) *hiq. karg.*: Ew herêma ku dadgehê tê da xwedî rayeya xebatê ye. Mînak: *Qanûn sinorên cihê darazê diyar dika.* Bin. *dadgeh, daraz*

cihêz *n.* (Ing. trousseau/dowery, *t.* qeyiz) *hiq. med.*: Kuma mal û heyênên gubêzbar ku jin bi armanca sîdwergirtin, bikaranîn yan jî xemilandina

Fêrhenga Têgihên Hîqûqê

aklatma	xapandin	infidelity	خداخ	خیانت/غریب
aleni	eşkere	public (open)	عَلَنِي	علني
alici	bikir	buyer	عَشَر	خريدار
alam satm	kirin û firotin	buying and selling/business	بيع و شراء	خريد و فروش / داد و ستد
alt işveren	jêrkarder	sub-employer	صاحب عمل فرعي	کارفرمای جزء
alt yüklenici	jêrgirêbestkar	subcontractor	مقاول ثانوي / مقاول فرعي	پیمانکار جزء
amme alîcakkari	wergirtinên giştî	public daims (ev	قبض عام	دریافتی عمومی
anayasa	Qanûna Bîngehîn/ Destûr	constitution	الدستور/قانون اساسي	قانون اساسی
anayasa hukuku	hiqûqa Qanûna Bîngehîn	constitutional law	القانون الدستوري	حقوق اساسی
Anayasa Mahkemesi	Dadgeha Qanûna Bîngehîn	constitutional court	المحكمة الدستورية	دادگاه قانون اساسی
angarya	suxre	angary	سخرة	غرضمالی
Anglo-Sakson Hukuk Sistemi	Perpala Hîqûqê ya Anglo-Saksonî	common law system (Anglo-Saxon)	نظام القانون العرقي (الأنكوساكسوني)	نظام حقوقی کامن لا
anlaşma	lihev/hatin	agreement	اتفاق/توافق	توافق
anlaşmalı boşanma protokolü	girebesta beyberdanê	negotiated divorce protocol	عقد الطلاق	عقد طلاق
anlaşmazlık	lihevnehatin/ lihevnekirin	disagreement	عدم الاتفاق	عدم توافق

Çavkanî

Ebdulahîzad, Sabir. (2018). *Ferhenga Têgehên Hiqûqa Navnetewî (Îngilîzî-Kurdî-Tirkî-Farîsî)*. Wan: Sîtav.

Farqînî, Zana (2000). *Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük, Ferhenga Mezin a Tirki-Kurdî*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî a Stenbolê.

Farqînî, Zana. (2010). *Ferhenga Kurdî-Tirkî/Tirkî-Kurdî*. Çapa Çarem. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê.

Gümgüm, Bahattin. (2015). *Ferhenga Termên Fenî*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları. İstanbul

Hassanpour, Amîr (2005). *Kürdişanda Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, Stenbol: Avesta Yayınları.

Îzolî, D. (2013) *Ferheng Kurdî-Turkî / Turkî-Kurdî*. (çap 7) Stenbol: Weşanên Deng.

Kıran, Abdullah (2014). *Ferhenga Zanîstên Cîvakî*. Stenbol: Nûbihar.

Özdemir, Hüseyin. (2014). *Hukuk Sözlüğü (Türkçe - Kürtçe)*. İstanbul: Belge Yayınları.

Talebanî, Nûrî. (2006). *Ferhengî Qanûnî, Erebî-Kurdî-Ferensî-Îngilîzî*. (çapî duem). Silêmanî: Mektebî Bîr û Hoşyarî.

Talebanî, Nûrî. (2006). *Ferhengî Qanûnî, Erebî-Kurdî-Ferensî-Îngilîzî*. (çapî duem). Silêmanî: Mektebî Bîr û Hoşyarî.

Yavuz, Suat (2014). *Ferhenga Teknîk. Tirkî-Kurdî, Tirkî-Tirkî*. Makine Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi.

The Location of Applied Linguistic on the science map

By: Prof. Dr. Prof. Dr.
Abdullah Hussein Rasool

College of language, Kurdish department

University of Salaheddin - Erbil

Summary:

This research concerns about the location of linguistics in general, especially applied linguistics on the science map. To achieve this aim it devices in to two chapter:

At the first chapter, the researcher tries to answer these questions: What is science? What are the branches of science? What is the deference among pure science, humanities and applied sciences?

In chapter two, he talks about general linguistics, its branches, what is the deference between theoretical linguistics and applied linguistics? And what is the deference among their branches?

(Chapter one)

The definition of science

Introduction:

In ancient times, Philosophy was talking about all science, but nowadays every science talks about its materials or elements. According these elements, the science classified to all these sciences, for example: Chemistry deals with the internal elements of materiality, but Physics deals with the external elements of materiality, for example, for definition of water, Chemistry says: (Water is a material that made up from two molecules of Hydrogen and one molecule of Oxygen.), but for definition of water, Physics says: (Water is a material that hasn't any color, taste and smell. It freezes in 100 degrees centigrade, and boils at zero degree centigrade.).

Since ancient times, scientists have been trying to turn the humanities into natural sciences, by finding fixed or standard units for their component elements, by creating smart devices to measure these units, such as shown in this table¹:

١ پ.د. عەبدوللا حوسەین رەسول. ٢٠٠٤. ئایا زمانەوانی زانستیکى سروشتیه؟ یان ویژەییە. گوڤاری زانکۆی سه‌لاحەددین. ژماره (٢٢). ١٦١.

	Elements	Old measurements	New measurement
1-	Length	Any rope, steps, hand cuff...	Meter, mile, centimeter
2-	Time	Days, months, seasons, ...	Hour, minutes, seconds
3-	Weight	Arbitrary measurements, ...	Kilo, grams, pounds...
4-	Strength	Strong, very strong, weak, ...	Dine, newton,
5-	Speed	Speed, very speed, slow, ...	Kilometer on hour, ...

As a result, (Every science is defined as the subject that investigates its components). According to these component elements, the sciences are device to three kinds, which are²:

1-1-Pure sciences:

Pure sciences, or (natural sciences) are sciences that their component elements have standard units of measurement. Such as: Physics, Chemistry, Mathematics, Geology,

1-2-Humanities:

Humanities, or (Humanity sciences) are sciences that their component elements haven't standard units of measurement. Such as: History, sociology, psychology, politics, law,

1-3-Applied sciences:

Applied sciences, are sciences that use natural sciences in the service of the humanities. Such as: Engineering, Medicine, Agriculture, Industry, ...etc. for clarification: When someone has a pain, goes to a doctor. (Pain is un element doesn't has measurement, it means that pain is humanity element). Doctor hangs on, or cling some things, which are elements of pure science, such as, X-ray, blood pressure, (from physics), drugs, (from organic chemistry), that's how the doctor can treat the patient.

٢ پ.د. عەبدوللا حوسێن رەسول. ٢٠١٥. چەند باسیکی وردی زمانەوانی - کوردی. بەرگی یەکمەم. چاپی یەکمەم. هەولێر. ٤٥٩.

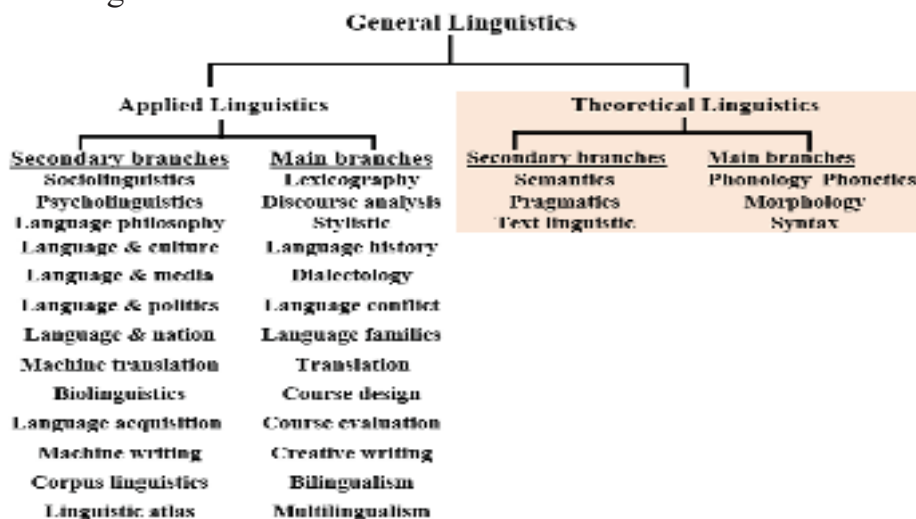
(Chapter two)

The branches of general linguistics

There are two analyses or expressions about general linguistics, one says that, general linguistic is the science which studies all languages in general, the other says that, it is an independent science which studies everything about the component elements of human languages, their classification, how they work, what're their useful, and relationships....

(General linguistics thus includes the theoretical, descriptive and comparative biases of the subject. It is sometimes seen in contrast with those branches of linguistics where there is an interdisciplinary or applied orientation as in sociolinguistics, applied linguistics.)³

(Different branches may be distinguished according to the linguist's focus and range of interest.)⁴ Thus, it devises in to two brunches, like in this diagram⁵:

3 David Crystal. 2003. A Dictionary of Linguistics & Phonetics. 5th ed. Blackwell publishing. P197.

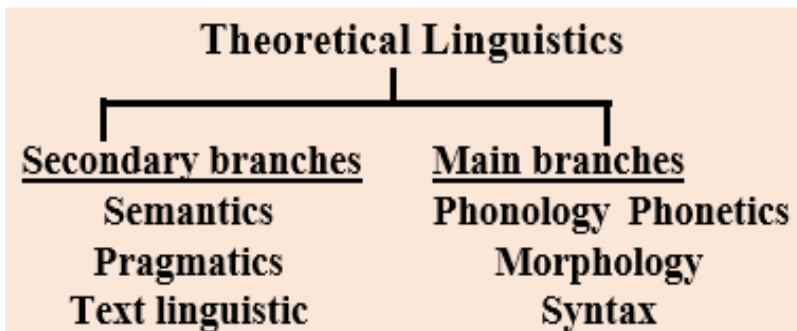
4 Ibid. p273.

5 سەروانەکانی خوێندنی بالا - (٢٠٢٠).

هەکتۆرا. بەشی کوردیی کۆلیژی زمان.

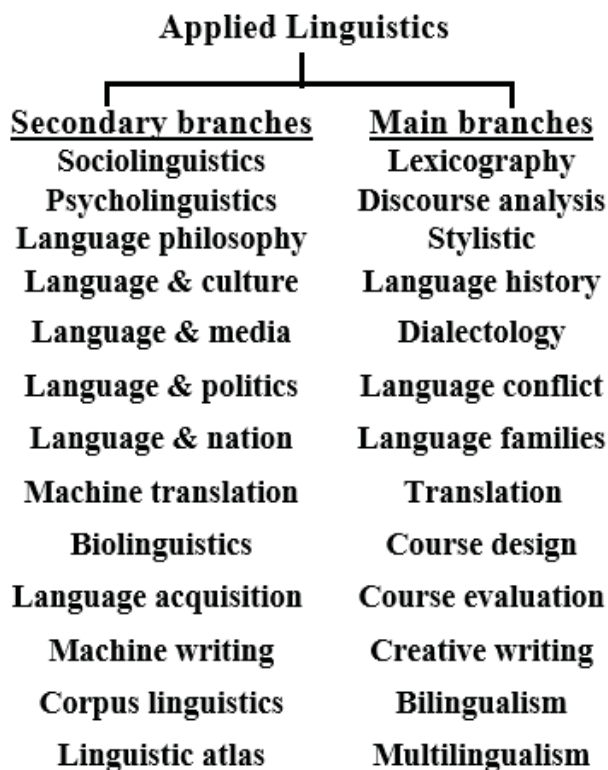
2-1-The deference between theoretical and applied linguistics:

Theoretical linguistics is a science that studies the appearance aspects of language component elements which are sounds and inner or interior aspects of language component elements which are meanings. Thus, the language consists of two elements: sounds and meaning, the sounds carry or tote the meaning and transfer from the speaker to listener, and these two elements (sounds and meanings) work by a system called rule or grammar. Accordingly, theoretical linguistics just deals with language component elements: sounds, meanings and their rules, based on that it studies the levels: Phonetics, Morphology, Syntax, which the main branches of theoretical linguistics, because sounds are the physical aspects, we can measure them (by Decibels and Hz), and it falls within pure science, but the meanings we can't measure them and it falls within humanities. Thus, the levels: Semantics, Pragmatics. Text linguistics, they're considered like a secondary branch, as shown in this chart:

Here an important and logical question appears, that is: When everyone knows their language fluently, what are the benefits of knowing all these things in theoretical linguistics? or what did we benefit from studying these things?

Applied linguistics appeared to answer this question. Applied linguistics as an applied science use theoretical linguistics in the service of the humanities. According to its service applied linguistics divided into two branches: if its service or studying doesn't exceed the limit of the language, that means using the information and results from theoretical linguistic researches in favors of language development, without mentioning any other sciences, it called main branch of applied linguistics, such as: lexicography, discourse analysis, stylistic, language history, dialectology, language conflict, language families, translation, course design, course evaluation, creative writing, bilingualism, multilingualism, as shown in this chart⁶:

The secondary branch of applied linguistics, if its service or studying exceeds or overruns the limit of the language to the other science, such as psychology, sociology.... etc. then make new branches of applied linguistics, such as: psycholinguistics, sociolinguistics... etc. It means; when applied linguistics join together with another science, it makes a new secondary branch of applied linguistics. Such as: language philosophy, language and culture, language and media, language and politics, language and nation, language and acquisition, machine translation, machine writing, corpus linguistics, linguistic atlas, biolinguistics...etc.

Sources

David Crystal. 2003. A Dictionary of Linguistics & Phonetics. 5th ed. Blackwell publishing.

پ.د. عەبدوللا حوسێن رەسول. ٢٠٠٤. ئایا زمانەوانی زانستییکی سروشتیه؟ یان وێژیهیه. گۆفاری زانکۆی سه‌لاحه‌ددین. ژماره (٢٢). ل ١٦١.

پ.د. عەبدوللا حوسێن رەسول. زمانەوانیی کاره‌کی. (٢٠٢٠). سه‌روانه‌کانی خویندنی بالا – دکتورا. به‌شی کوردیی کۆلیژی زمان.

پ.د. عەبدوللا حوسێن رەسول. ٢٠١٥. چهند باسیکی وردی زمانەوانی – کوردی. به‌رگی یه‌که‌م. چاپی یه‌که‌م. هه‌ولێر.

•